

הקפדה על חומרות בענייני אכילה בעת אירוח

הרב יצחק דביר

"משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שימשו כל צורכן - רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה כשתי תורות" (סוטה מז,ב). בעקבות השינויים בפסיקה והמנהגים החלוקים בין הקהילות השונות, נדרשו הפוסקים לשאלה כיצד ינהג המתארח אצל חברו כאשר מוגש לו דבר מאכל שלא כמנהגו. אם בדורות עברו היה מפגש שכזה נדיר, שכן בני הקהילה הודרכו באופן אחיד על ידי רב המקום, עם קיבוץ הגלויות שלו זכינו בדורנו הפכו מפגשים אלו לדבר שבשגרה, ועל כן חובה עלינו לברר הלכה זו לאשורה.

נדגיש, שמאמר זה אינו עוסק כלל באירוח אצל יהודי שאינו שומר תורה ומצוות. במקרה זה הדברים מורכבים הרבה יותר, ואנו נתמקד באירוח אצל שומר כשרות שמנהגיו שונים ממנהגי האורח.

א. הקריטריונים להקל בעת אירוח

ככלל, ההלכה אינה משתנה מפני גורמים חיצוניים גם כאשר קיומה כרוך באי נעימות. על כך נאמר בספר משלי (כא,ל): "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'". ובכך התנו במסכת דרך ארץ רבה (ו,א) את חובתו של האורח לציית למארחו: "הנכנס לבית של חברו: מה שיגזור עליו בעל הבית יעשה - **כשהוא דבר כשרות**".

מאידך, חכמי הדורות הקפידו שחילוקי הדעות לא יפגעו באחדותו ובשלמותו של עם ישראל: "ואף על פי שאלו פוסלין ואלו מכשירין לא נמנעו בית שמאי מלישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מלישא נשים מבית שמאי וכל הטהרות והטמאות שהיו אלו מטהרין ואלו מטמאין לא נמנעו להיות עושים טהרות אלו על גב אלו" (עדויות ד,ח). במשנה הוקדש פרק שלם (פסחים פרק ד) המפרט כיצד ינהגו הנוודדים ממקומות שנהגו להחמיר בהם למקומות שבהם נהגו להקל, למעשה מסכם זאת הרא"ש (פסחים ד,ד):

ההולך ממקום שמחמירין למקום שמקילין, ואפי' דעתו לחזור - יש לנהוג כקולי המקום שהלך לשם, ואל יחמיר כמנהג מקומו, מפני המחלוקת, בדבר שניכר בו שינוי מנהג. דגדול השלום, ויש לו לעבור על מנהג מקומו כיון דלית ביה איסורא דאורייתא אלא שנהגו בו איסור להחמיר עליהן.

* פורסם בתחומין חלק לט.

אחת התקנות המרכזיות שאיימה להצית את אש המחלוקת בעם ישראל הייתה מנהג תלמידי החכמים שלא לסמוך על עדותם של עמי הארצות בעניין תרומות ומעשרות. בעת קביעת דינים אלו התחשבו חז"ל בחשש זה,¹ ובעת הצורך הקלו כדי שלא להרבות שנהא ומחלוקת (דמאי ז,ב):

המדיר את חבירו שיאכל אצלו (נודר שאם לא יתארח אצלו לא יהנה יותר מנכסיו) והוא אינו מאמינו על המעשרות - אוכל עמו בשבת הראשונה אף על פי שאינו נאמן על המעשרות, בלבד שיאמר לו מעושרין הן. ובשבת שנייה אף על פי שהוא נודר ממנו הנייה לא יאכל עד שיעשר.

במשנה הותר הדבר רק באופן חד-פעמי "בשבת הראשונה",² ודווקא כאשר האירוח חשוב למארח עד כדי כך שאם ייענה בסירוב הוא עלול לנתק בשל כך את קשריו.³ כמו כן ההיתר מותנה בעדותו של המארח שעושר את הפירות כדן. על אף האמור, הראשונים למדו ממשנה זו היתר כולל יותר, וכך הובא בשו"ת מהרי"ל (סי' לה):

מצאתי כתוב משום רבינו שמחה דמותר לאכול פת של גוים לנזהר עם שאינו נזהר - משום איבה.⁴

-
1. בגמרא (חגיגה כב,א) מובא שחשש זה הינו הסיבה לכך שהתקנה צומצמה לעניין תרומות ומעשרות בלבד, ולא גזרו שלא לקבל את עדותם של עמי הארצות גם בשאר התחומים.
 2. בירושלמי דנו מהי ה"שבת הראשונה" שבמשנה. יש שכתבו שמדובר בשבת שלאחר חתונתו, ובשו"ת מהרי"ל (סי' לה) הבין שההיתר הוא לסעודת מצווה, וכן הוא בתשובת אור זרוע ומהר"ם בן ברוך סי' פה (נדפסה בקובץ סיני כד), ויש אף שהבינו שהתירו לחתן עצמו בלבד. לעומת זאת הרמב"ם הל' מעשר יב,ג לא הזכיר תנאים אלו, והתיר בשבת הראשונה בסתמא.
 3. ומצאתי בספר מטה-יוסף יו"ד סי' ב שכתב שהסיבה שהפוסקים לא התנו את ההיתר לשבת הראשונה בלבד, משום שתנאי זה שייך רק כאשר יכול להשתמש בשבת אחרת, אבל כאשר אינו יכול להשתמש והוא סועד עם חברו עליו להקל. אך במנחת-יעקב כלל עה סעיף יז הוסיף להקשות שהרי לא התירו אלא כאשר מדיר אותו הנאה, ועל כך נשאר בצ"ע.
 4. יש להעיר שבגמרא בחולין ו,א מובא בפירוש מקרה שבו נמנעו מאכילת דמאי בעת האירוח, ומכאן שלעתים השימוש בהיתר זה אינו מוצדק.
 3. הרמב"ם (שם) שינה את לשון המשנה וכתב: "הנשבע על חבירו שיאכל עמו". יתכן שלדעתו ההיתר כאן חריג יותר על מנת לקיים את שבועתו. ובמעשה-רקח שם התקשה בטעם שינוי הלשון.
 4. בשו"ת זכור-לאברהם (אביגדור, או"ח סי' לא) כתב שמכיוון שהמשנה התירה דווקא כאשר מעיד שעושר, מוכרחים אנו לומר לכל הפחות שהתירו לאכול דווקא כאשר אינו יודע שמדובר בוודאות בפת גויים. אף שממקור ההיתר דבריו מסתברים, לא הוזכר סייג זה בפי אף אחד מן האחרונים.

דבריו הובאו בבית-יוסף (יו"ד סי' קיב), ונפסקו בדברי הרמ"א (שם סעיף טו) שחתם: "ואין ללמוד מכאן לשאר איסורין". בדברי הפוסקים אנו מוצאים פרשנויות שונות לסייג שבו חתם הרמ"א, להיקף ההיתר ולמקורו.

1. מנהגים קלים בלבד

מאזהרתו של הרמ"א שלא ללמוד היתר לשאר איסורים למד ערוך השולחן (יו"ד קיב, כג) שזהו היתר מיוחד השייך לעניין פת גוי בלבד:

שהפת הוא איסור קל ולא נתפשט איסורו - הקילו בו בהרבה דברים, ואין לדמות זה לשארי איסורים.

כעין שיטתו כתבו גם הלבוש⁵, הש"ך⁶, הפרי-מגדים⁷ והחיד"א⁸. לדבריהם מקור זה אינו מהווה היתר למתארח להקל במנהגיו, למעט מנהגים חריגים שדינם קל ממילא.

2. היתר לכל המנהגים

המהרי"ל שהתיר אכילת פת גויים בעת האירוח, נשען על דברי הרא"ש שהתיר להקל במנהג כדי להימנע ממחלוקת. מכך הסיק 'שולחן ערוך הרב' (או"ח תסח, יז) שהיתר זה שייך בכל מנהגי האיסור, בין במנהגים קלים ובין בחמורים, אך לא בדברים שאסורים מצד הדין.⁹ וכך כותב גם המשנה-ברורה (סי' תסח ס"ק כג):

וזוקא אם הדבר הזה אינו אסור מעיקר הדין אלא שנהגו לאיסור. אבל דבר שהוא אסור מצד הדין, אפילו איסור דרבנן - חס וחלילה לעבור מפני חשש איבה

5. יו"ד קטו, ג, ושם נתן טעם להיתר לאכול חמאת עכו"ם בבית המארח משום שזהו איסור קל, ומשמע שהרמ"א כאן לא בא למעט את אכילת החמאה כדעת הפוסקים האחרים.

6. יו"ד קיט, כ, וכך הוסיף שם בסוגריים: "כיון דלא חמיר איסוריה". אף שבסימן קיב ס"ק כו כתב שהרמ"א ממעט בדבריו את אכילת חמאת גויים שאינה מעיקר הסעודה, כנראה כוונתו שאפילו איסורים קלים אין להתיר בכהאי גוונא.

7. או"ח סימן של א"א ס"ק ה.

8. ברכי-יוסף, או"ח סי' קע ס"ק ו: "נראה פשוט דאם האורח נוהג באיזה פרישות ואומר לו לעבור עליו, אינו מחוייב לשמוע לו". כך כתב גם המ"ב סי' קע ס"ק טז, אף שלהלן התיר מנהגי איסור משום איבה. ואולי אין הכוונה כאן למקרה שיש בו איבה אלא רק שאינו עושה מה שבעה"ב מבקש ממנו.

9. כך כתב ב'פירוש המגיד משנה' (לה"ר יהודה כלץ) על שחיטה יא, ז; בארץ-חיים (סיתרון) יו"ד סו"ס רצו; שו"ת דבר-חברון יו"ד סי' עו.

יתכן שכך סבר גם בכנסת הגדולה (הגהות הטור יו"ד קיג, ב) שכתב שאין להתיר בישולי גויים משום איבה (והביא מקור לכך מדברי הט"ז ולא מצאתיו).

ומחלוקת, ומוטב לסבול על עצמו קטטות ולא לעבור על דברי סופרים, שהעובר על דברי סופרים חייב מיתה בידי שמים.¹⁰

3. היתר לאיסורי דרבנן

מלשונו של הרא"ש שהובא לעיל: "ויש לו לעבור על מנהג מקומו **כיון דלית ביה איסורא דאורייתא**", דייק הגר"א (שם ס"ק לג) שאפילו איסורי דרבנן הותרו מחשש איבה ומחלוקת.¹¹ בשו"ת זכור-לאברהם (אביגדור, או"ח סי' לא) מעיד שאחרונים רבים סמכו על סברה זו למעשה, והקלו באיסורי דרבנן כדי שלא לבייש את המארח:

שמעתי אומרים שראו גדולי ישראל שאע"פ שהיו הם נזהרים הרבה שלא להחזיר לתנור בשבת, כשהם הולכין לבית אחרים היו אוכלין, ואעפ"י שהבעלי בתים לא היו נזהרין ומחזירין המאכלים בשבת לתנור לחממם. וכן העידו על הרב הגדול כמהר"ר אפרים נבון זלה"ה שסעד ביום שבת בבית אחד מגבירי גדולי העיר ושמו לפניו קערה לו לבדו, שאל להגביר למה זה לו? א"ל מפני שהאדון אינו אוכל ממה שהוחם היום, והשיב הרב ואמר בביתי אני אוכל מה שאני רוצה, וכאן אני אוכל ממה שאתם אוכלין. וכן ג"כ העידו מהרב כמוהר"י וילנא זלה"ה.

שיטה זו מתבססת ככל הנראה על כך שחכמים לא העמידו דבריהם בפני 'כבוד הבריות',¹² ומשום כך ביטלו את דבריהם כאשר הדבר עלול להוביל לפילוג ולמחלוקת.

4. היתר לכל איסור הנתון במחלוקת

בשו"ת הרדב"ז (ח"ד סי' רצו) מרחיב את ההיתר לכל איסור הנתון במחלוקת.¹³ לדעתו על המתארח לאכול גם כאשר לדעתו מדובר באיסור גמור:

כתב הריטב"א ז"ל בשם רבותיו ז"ל כי בדבר שאין האיסור מבורר ולא מוכרע לא ישנה מפני המחלוקת... וכך אני עושה כי אני מחמיר על עצמי שלא לאכול הביד"ינגאן (חצילים) משום ודאי ערלה, לפי שכן הוא כפי מה ששאלתי את פי הגננין, וכן נמצא כתוב בספר כפתור ופרח, ואפילו הכי איני נמנע מלאכול אצל

10. בשער-הציון שם ס"ק יט הפנה לדברי הרמ"א בעניין פת גויים כמקור לכך שאין להקל באיסורים גמורים אלא רק במנהגים.

11. לדבריו סייגו של הרמ"א שלא ללמוד מכאן לאיסורים אחרים מכוון לחמאת גויים שלא התייר משום שיכול להתחמק מאכילתה, כמובא להלן.

12. עיין ברכות יט, ב.

13. אמת שהרדב"ז עוסק בערלה, שבח"ל איסורה הוא הלכה למשה מסיני, אולם את דבריו הוא אינו מסייג, ומשמע שזהו כלל הנוגע לכל האיסורים. כמו כן יש לציין שהרדב"ז עצמו חי בעשרים שנותיו האחרונות בא"י.

בעלי בתים אעפ"י שאני יודע בודאי שאוכלין הביד"ינגאן... וכל שכן שלא להגעיל כליהם ולעשות אותם כעמי הארצות. אלא אם עכ"פ ירצה להחמיר על עצמו אפילו בכיוצא בזה יכבד וישב בביתו שגורם למחלוקת גדולה ולשנאת חנם ולחילול השם בר מינן.

ישנו קושי להבין היתר זה, שהרי הגמרא במסכת ברכות (יטב) שוללת בפירוש את האפשרות להתיר איסורי דאורייתא מפני כבוד הבריות, שהרי "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'". בשו"ת מהר"ם-שיק (יו"ד סי' טז) מחדש שהיתר זה מבוסס על דברי התוספות (ברכות כ,א ד"ה שב) הסוברים שאיסור 'שאינו שוה בכל' נדחה מפני כבוד הבריות גם כאשר איסורו מן התורה.¹⁴

5. באלו מציאויות שייכת מחלוקת ואיבה?

ההיתרים המרכזיים שעליהם הסתמכו המתירים השונים מתבססים על חשש למחלוקת ואיבה. חשש זה אינו קיים בכל אירוח, ולעתים הימנעות מאכילת המאכל תתקבל בהבנה. נציין כמה דוגמאות שהוזכרו על ידי הפוסקים:

כאשר הבדלי המנהגים ידועים - כתב הרא"ש (פסחים ד,ג) שהאיסור לנהוג אחרת מבני המקום אינו שייך בפני תלמידי חכמים המכירים את המנהגים השונים.¹⁵ וכן פסקו המגן-אברהם (סי' תסח ס"ק יב), שו"ע-הרב (שם ס"ק יא), והמשנה-ברורה (שם ס"ק כד).

בדומה לכך בספר פתח-הדביר (או"ח א,ח) כתב שכאשר האורח מפורסם כ'מחמיר', והימנעותו מן האכילה אינה נתפסת כקריאת תיגר על שאר הסועדים שאינם נוהגים כן, אין חשש ממחלוקת, ועליו להמשיך ולהחמיר כהרגלו.¹⁶

לאור כלל זה נראה שבמנהגים ידועים לכול אין חשש של איבה, כגון: אשכנזי המתארח בפסח אצל בני עדות המזרח, אך ידוע לכולם שמנהגו שלא לאכול קטניות, או ספרדי

14. המהר"ם שיק מעיר שכך מוכרח גם לדעת המתירים איסורי דרבנן ומנהגים, שהרי מכיוון שנהגו אסור עליהם כנדר מן התורה.

15. אך עיין בפרי-חדש או"ח תסח, שדייק מדברי הר"ן (פסחים יז,ב ד"ה ורבה) שלדעתו גם בפני ת"ח אסור.

16. פתח-הדביר שם התקשה מאוד בהבנת הסיפור שהובא לעיל על ר' אפרים נבון שנמנע מלאכול מן הצלחת המיוחדת שהגישו לו, והסביר שחשש האיבה לא היה מבעל הבית, אלא משאר המסובים הרואים שמגישים לרב בצלחת מיוחדת, ובכך חשים שהרב אינו סומך על כשרותם.

האוכל בשר חלק בלבד.¹⁷ במקרים מעין אלו ברור לכול שהאורח נמנע מאכילה בשל מנהגו האישי ולא משום שהוא סבור שהמארח טועה.

כשאפשר להתחמק - המהרי"ל בתשובתו האמורה מסרב להתיר אכילת חמאת גויים מחשש 'איבה'. הוא מנמק זאת בכך שלא התירו אלא מנהגים שאין באפשרותו להצניעם, כדוגמת פת עכו"ם המהווה את עיקר הסעודה כך שהימנעות ממנה תגרור תשומת לב רבה. אולם מאכילת החמאה ניתן להתחמק בתואנות שונות בלא לבייש את בעל הבית ולכן הדבר אינו מותר. רבים הבינו שלכך התכוון הרמ"א כשכתב שלא ללמוד מהיתר הפת לאיסורים אחרים.¹⁸

בפתח-הדביר (שם) התקשה על הגדולים שנהגו היתר כאשר הגישו להם חמין או קפה, מדוע לא התחמקו בתואנות שונות? משום כך הוא מסיק שההיתר אינו בפת דווקא, אלא בכל מצב שבו ההימנעות תהיה בולטת, לדוגמא: אם מפצירים בו לטעום ממאכל מסוים.

כאשר זהו מנהג טעות - בספר פתח-הדביר (שם) הוסיף שההיתר לשנות מפני המחלוקת שייך דווקא כאשר מנהג המארח מבוסס על פוסקים המתירים. אך כאשר את מנהגו הוא נוהג בטעות: אם על ידי שהאורח ישמור על מנהגו יתעוררו המסובים לברר את ההלכה וילמדו ממנו לנהוג כדין - חובה עליו לנהוג איסור בפרהסיה כדי לעוררם לכך, ולא להותירם בטעותם.

ואם הם מודעים לכך שהדבר אסור, אך בזים לנהגים כדין - הרי חובה מוטלת עליו להמשיך במנהגו, ועל כך נאמר "ולא יתבייש מפני בני אדם המלעיגים עליו בעבודת השם יתברך" (רמ"א, או"ח א,א).

17. באגרות-ראיה (ח"ד, א-קסד) מתייחס הרב קוק לטענת העדה התימנית שנפגעה מן ההקפדה על שחיטה אשכנזית בלבד, וכך כותב להם הרב: "הענין עם יסודי הכשרות ושמירת המנהגים וההוראות של כל עדה על פי קבלתה העתיקה, הלא זה אינו נוגע כלל לפגיעת כבוד, וב"ה וב"ש היו נוהגים ביניהם אחוה ורעות ואהבו את האמת ואת השלום, והיו מודיעים זה לזה שלא יכשלו כל אחד בהוראה שאינה על פי הקבלה שלו...".

18. ש"ך שם, פר"ח שם, גר"א שם ועוד.
 הרמ"א בסימן קטו, ג התיר למעשה את אכילת החמאה כשמארח במקום שנהגו לאוכלה, אך לעומת הלבוש שכתב שטעם הדבר משום שמדובר באיסור קל, בתורת חטאת (עח, ב) כתב במפורש שטעם הדבר משום שבמקום המתירים אין חשש צחצוחי חלב טמאה, וכ"כ הש"ך (כט), הטי"ז (יג), הפר"ח (כד) והגר"א (כא).

6. סיכום ביניים

אורח שמגישים לפניו מאכל אסור לפי מנהגו, והימנעותו מאכילתו כרוכה בחשש לאי נעימות ו'איבה', הדין משתנה לפי חומרת האיסור:

חשש לאיסורי דאורייתא - כגון: אכילה מהכשרים שמהימנותם אינה ברורה, ירקות עלים, תותים וכדומה הנגועים בחרקים - לכל הדעות אין להקל בהם. כאשר האיסור נתון במחלוקת, כגון: בשר חלק (לספרדים), או איסור 'חדש' בחו"ל - לדעת הרדב"ז על האורח להקל בהם, אך רוב הפוסקים אסרו זאת.¹⁹

חשש לאיסורי דרבנן - כגון: חלב גויים,²⁰ בישולי גויים, סתם יינם, ג'לטין המעורב במאכל,²¹ תרומות ומעשרות והפרשת חלה (בזמן הזה), מאכל שחומם בשבת שלא כדין, ירקות מהיתר מכירה²² - לדעת חלק מן הפוסקים יש להקל באיסורים אלו כשיש חשש איבה, אך לדעת רבים אין להקל בכך אפילו כאשר הדבר יגרום לאי נעימות, וכך גם הכריע המשנה-ברורה למעשה.

חומרות ומנהגים שאינם מן הדין - מנהגי פרישות וקדושה או הרחקות מן האיסור, כגון: אשכנזים המחמירים באכילת בשר חלק,²³ המקפידים על הכשרי מהדרין, איסור קטניות בפסח, מצה שמורה, וכדומה - יש להקל בהם כדי שלא לגרום לאיבה ולשנאה.²⁴

הש"ך (יו"ד סי' קיט ס"ק כ) הוסיף שמי שנוהג איסור מחמת מנהג אבותיו, אך הוא עצמו סובר כדעת המתירים - רשאי לנהוג היתר בשעה שהוא מתארח אצל המתירים, גם כאשר אין חשש איבה בכך.²⁵

19. כך משמע מפוסקים ספרדים רבים שדנו בדינו של המתארח אצל מי שאינו מקפיד על בשר חלק והקלו בכלים שאינם בני יומן בלבד, כמובא להלן.

20. עיין במאמרנו בקובץ בנתיב-החלב מס' 6, שאמנם לחלק מן הראשונים יש בכך חשש דאורייתא, אך לרוב השיטות מדובר בגזרה מדרבנן בלבד.

21. שהרי מדא' הוא בטל בשישים, ואיסור 'מעמיד' אינו אלא מדרבנן.

22. יש לחלק בזה בין פירות היתר מכירה שאין באכילתם איסור כלל, משום שלמעשה איננו מחמירים ב'שמור ונעבד', לבין ירקות שבהם יש איסור ספחים לסוברים שהמכירה לא חלה.

23. ראה במאמרו של הר"פ שיינברג בכתב עת צהר ב, תשנ"ח.

24. בשו"ת אגרות-משה יו"ד ח"ד סי' כד הוסיף שבחומרות שנאמר בהם ש'בעל נפש' יחמיר - ניתן להקל גם שלא במקום 'איבה' כאשר סועד עם כאלו שאינם במדרגה זו.

25. מקורו מדברי המרדכי, הובאו גם במגן-אברהם סי' תסח.

ב. האם יש לחשוש לתערובת?

במקרים שבהם הוכרע שאין להקל גם בעת האירוח, עלינו לברר אם על האורח להימנע מכל התבשיל שבו מעורב מאכל זה, או שמא רשאי לאכול מן התבשיל כאשר אינו אוכל את מאכל האיסור עצמו?

מן הפסוק האוסר על נזיר לשתות מים שנתנו בהם ענבים את טעמם, למדו חכמים (פסחים מד,ב) ש'טעם כעיקר', דהיינו, על טעמו של מאכל חל איסור כמאכל עצמו. הראשונים נחלקו בשאלה אם מדובר באיסור זהה מדאורייתא, או שמא מן התורה טעם האיסור מותר וחכמים הם אלו שגזרו שלא לאוכלו, אך למעשה פסק השולחן-ערוך (יו"ד צח,ב) שאיסורו מן התורה כמאכל האיסור עצמו. לאור זאת עלינו להסיק בפשטות שעל המתארח להימנע מאכילת כל התבשיל שנתן בו המאכל את טעמו.

המקור הראשון להתייחסות שונה למתארח נמצא בעניין גזרת דמאי (חולין ו,א):

רבי זירא ורב אסי איקלעו לפונדקא דיאי, אייתו לקמייהו ביצים המצומקות בין, רבי זירא לא אכל ורב אסי אכל, א"ל רבי זירא לרב אסי: ולא חייש מר לתערובת דמאי? א"ל: לאו אדעתאי (לא חשבתי על כך). א"ר זירא: אפשר גזרו על התערובת דמאי, ומסתייעא מילתא דרב אסי למיכל איסורא? השתא בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידן, צדיקים עצמן לא כל שכן? נפק רבי זירא דק ואשכח, דתנן: הלוקח יין לתת לתוך המורייס או לתוך האלונתית, כרשינין לעשות מהן טחינין, עדשים לעשות מהן רסיסין - חייב משום דמאי, ואין צריך לומר משום ודאי, והן עצמן מותרין מפני שהן תערובת.

בעקבות המעשה שבו אכל רב אסי תערובת של פירות דמאי בעת שהתארח, עלה בידי רבי זירא דין חדש, שלפיו ישנן חומרות שאינן חלות אלא כאשר המאכל עומד בפני עצמו אך לא כאשר הוא מעורב בתבשיל אחר. בשני מקורות מרכזיים אנו מוצאים שימוש בעיקרון זה כדי לפתור מחלוקות בשל שינויי המנהגים.

רבינו ירוחם (תו"א נתיב טו אות ו) עוסק בדינה של ריאה שנדבקה לאחד מהאיברים הפנימיים (נקרא בפייהם 'דבק'):

העיד לנו חכם אחד מעיר נרבונא, כי ראב"ד היה מתארח עם אוכלי הדבק, וקושרים לו חתיכת בשר לפיו בחוט א' לסימן, והיתה מתבשלת בקזרה עם הדבק, והיה אוכל אותו בשר עם התבשיל... מנהג העיר נרבונה שאין נמנעים מלאכול בבית אוכלי הדבק אפילו לסעודת הרשות.

עדות דומה אנו מוצאים בדברי האגודה (חולין צג,א) העוסק בדינו של חֶלֶב שאיסורו נתון במחלוקת:

בצרפ"ת וברומ"י ובלומרדיא"ה ואושטרי"ך בדילין הימנו ועונשים עליו כרת...
ובארפורט נוהגין לאיסור, ובשאר הקהילות נוהגין להתיר. אמנם אילו אין נמנעים
מכלים של אילו ומבישוליהם אך הכרס אין אוכלין בבואם לקהילות.

במקרים מסוימים יש שאימצו עיקרון זה גם לעניין איסורים אחרים הנתונים במחלוקת,
וגם כאשר לא מדובר באורח, והתירו את אכילתם כאשר הם מעורבים במאכל. כך יש
שכתבו לדוגמא לעניין: תערובת פת גוים,²⁶ בישולי גוים,²⁷ חלת חו"ל,²⁸ חדש בחו"ל,²⁹
קטניות בפסח,³⁰ מצה שמורה³¹ ועוד.³²

בכנסת-הגדולה (יו"ד סי' לט, הגהב"י קצז) ראה בכך כלל הנכון לכל נושא הנתון
במחלוקת, ובעקבותיו התיר בעל השואל-ומשיב³³ לספרדים לאכול מתבשילים של אלו
שאינם מקפידים על בשר חלק, כאשר נמנעים מאכילת הבשר עצמו.

לעומתם, כמה מהמוקדמים שבאחרוני ספרד³⁴ התקשו בהבנת ההיגיון שבחלוקה בין
אכילת המאכל עצמו להנאה מטעמו. כדוגמא נביא את לשון המהר"ל בן חביב (שו"ת
מהרלב"ח סי' קכא):

26. תוספות, עבודה זרה לה, ב ד"ה מכלל, וכן פסק השולחן-ערוך יו"ד קיב, טו.

27. עיין ש"ך יו"ד סי' קיב ס"ק כג. וכ"כ גם הפר"ח יו"ד שם ס"ק כה.

27. עיין שו"ת דבר-חברון יו"ד סי' מא.

28. ירו' סוף חלה, רמב"ם, ה' ביכורים ה, יב. וכן בשו"ע יו"ד שכג, א. אולם הרמ"א שם חלק ואסר
תערובתה.

29. שו"ת הרמ"א סי' קלב אות טו. אולם מן הבה"ל (או"ח תפט"י) משמע שהתיר רק פליטת כלים
ולא תערובת.

30. רמ"א או"ח תנג, ב.

31. בשו"ת פלא-יועץ סי' יח נטה לומר שטעמה של מצה לא שמורה מותר, וכן בשו"ת רבבות-
אפרים ח"א סי' שיג.

32. לדוגמא: השולחן-ערוך או"ח תקנא, התיר תבשיל של בשר בתשעת הימים, ובשו"ת הרדב"ז
ח"ד סי' רצו כתב כך לעניין המחמירים שלא לסמוך על כך שרוב השוחטים מומחים. ובש"ך יו"ד סי'
סט ס"ק נז בעניין חומרת ג' ימים במליחת בשר.

33. בספר מאירת-עינים ג, סוף ענף ד, למד מכך שספרדים רשאים לאכול תבשילי בשר שאינו
חלק, ובספרו יוסף-דעת סו"ס סד הביא ראיה נוספת לכך מהגמרא במסכת חולין המתירה לאכול
את הבשר לאחר זריקת החלב.

34. הרלב"ח סי' קכא, וכ"כ גם בשו"ת מהר"י בן לב ג, קג.

אין טעם כלל לאסור הדבר ולהתיר פליטתו, ואם היה הדבק איסור תורה השוה בכל, ודאי היה אסור מן התורה אכילת החתיכה והתבשיל המתבשלים עמו לדעת הרוב מהפוסקים, כיון שהדבק הוא הרבה והחתיכה המתבשלת עמו הוא דבר מועט - גם הדבק היה נותן טעם בתבשיל שאינו מינו המתבשל עמו. ומה שהשכל נותן הוא שהכל יהיה אסור, או הכל יהיה מותר.

מחמת קושיה זו הורו רבים שעל הנוהג איסור בדבר מה להתייחס אליו כאיסור גמור ולהימנע מהנאה מטעמו.³⁵ להבנתם המנהגים שבתערובתם הקלו הינם כאלו שמייסדי המנהג מודים שיש צד להקל, ולכן קיבלו על עצמם את החומרה לחצאין: להימנע מלאכול את המאכל עצמו אך לא להימנע מטעמו.³⁶ באופן זה רשאי כל אדם המקבל על עצמו מנהג מסוים להתנות שמנהגו יחול בתוך ביתו והוא יימנע ממאכל האיסור עצמו אך לא מטעמו (ויש שנטו לומר שחומרות שאדם מקבל על עצמו מן הסתם אינן חלות על טעם האיסור, גם אם לא התנה כך בפירוש).³⁷

כשיטה זו הכריע הש"ך (יו"ד סי' קיט ס"ק כ) למעשה,³⁸ ולכן ניתן להקל דווקא במנהגי איסור שבפירוש הוזכר שאינם נוהגים בתערובות (כגון אלו שהוזכרו לעיל), וכן בחומרות אישיות שבשעה שקיבלם על עצמו הייתה כוונתו שלא להחמיר באכילת טעמם.

35. כ"כ הרלב"ח שם, וכ"כ גם בשו"ת מהר"י בן לב שם, וכך כתב הש"ך יו"ד סי' קיט סק"כ, ובכנה"ג הגהב"י לט ס"ק קצה בשם רבו, הפרי-חדש או"ח סי' תצו ס"ק כג, ובתורת-האשם כלל פה. ועיין בפירוש המגיד משנה' (לה"ר יהודה כלץ) שחיטה יא, ז שמדבריו משמע שלא התירו כלל את טעמו של המאכל, אלא רק את בליעת הכלים כאשר הם אינם בני יומן.

36. אף אם האדם עצמו לא היה מודע לכך שנהגו להקל בטעמו של המאכל במנהג זה, נראה שאין קבלתו נחשבת כאיסור גמור, אלא כשקיבל מנהגו נסמך על פרטי המנהג כפי שהתקבל, וממילא טעמו מותר לו. אך צ"ע מעט בדברי הש"ך שם שהביא 'מנהג אבות' כדוגמא למנהג שאינו כחשש איסור, אולם אולי כוונתו כשלהבנת המחמיר יש מקום למקילים ורק משום מנהג אבות נוהג כך.

37. כך נראה מלשונו של כנסת הגדולה שם, והביא ראייה מנדרים שכך הוא לשון בני אדם, וכן נראה מכך שלמדו מהיתר תערובת טבל לדין פת עכו"ם ולא התנו זאת בכך שזו היתה צורת קבלת המנהג.

הרב שלמה גנצפריד בספרו תורת הזבח, העלה שלמה, סוף פרק מ - חלק על כך וכתב שכל עוד לא התנה בפירוש שאין כוונתו לנהוג איסור בתערובות הרי הוא אסור גם בהם, וכן גם מוכח מתשעת הימים שלמעשה פסק המג"א שם ס"ק כט שלא לאכול תבשיל של בשר, וכ"כ א"ר ס"ק כב, ומשנ"ב ס"ק סג.

38. כן כתב הפרי-חדש או"ח סי' תצו ס"ק כג ובתורת-האשם כלל פה. ר' שלמה גנצפריד (תורת-הזבח, העלה שלמה, סוף פרק מ) הסיק מכך שעל הנמנעים מאכילת בשר שאינו 'חלק' להימנע גם ממאכל שבשר זה מעורב בו או נתן בו את טעמו. וכך כתבו אחרונים רבים. כך משמע משו"ת דבר-משה סי' לח, שו"ת ים-הגדול שם סי' נב, דעת-קדושים לט, ס, שו"ת

ג. בליעת כלים

גם אם לכבוד האורח הכינו מאכל מיוחד המתאים למנהגו, עלינו לברר אם הוא רשאי לאכול מכליו של בעל הבית, שבהם בדרך כלל בעל הבית מבשל מאכלים שהאורח אינו נוהג לאכול, וממילא בכלים בלוע טעם האסור לו.

על פי הכללים שלמדנו עד כה, במקרים שבהם מייסדי המנהג התירו את ההנאה מטעמו, ברור שגם השימוש בכלים יהיה מותר.³⁹ אך כאשר מייסדי המנהג לא חילקו בין המאכל עצמו לטעמו, השימוש בכלים אלו אסור לאורח, וכן אכילת המאכלים שבושלו בהם (כשהכלים בני יומם). וכך כתב בשו"ת הלכות-קטנות (ח"א סי' קג):

דווקא בכי האי גוונא דמדינא שרי אלא דהנהגים איסור נהגו משום חומרא הוא דשרינן, אבל במידי דלא פסיקא לן דינא, ואיכא דזכתא דנהגו איסור ואיכא דנהגו היתר - בכה"ג לא שרי הכלים.

מאידך, בדברי הרמ"א (יו"ד סד, ט) אנו מוצאים חלוקה בין חומרת טעם האיסור לטעם הבלוע בכלים:

ובכל מקום שנוהגין בו איסור דינו כשאר חלב לבטל בששים, אבל אין אוסרין כלים של בני ריינוס, הואיל ונוהגין בו היתר.

האחרונים נחלקו בשאלה מדוע הרמ"א מחלק בין טעמו של החלב - האסור אם אינו בטל בשישים, לבין הטעם הבלוע בכלים שנוהגים להתירו.

הלבוש (שם ס"ק ט) הבין שהרמ"א נוקט בסברה עקרונית שלפיה בכל הלכה התלויה בהבדלי מנהגים אין לאסור את השימוש בכלים של המקלים "דהואיל והם נוהגין בו היתר אן לא ניקום ונאסור כליהם".⁴⁰

בעי-חיי יו"ד ח, מהר"י מולכו בשו"ת אהל-יוסף יא, שהקלו רק בכלים שאינם בני יומם, וכן בשו"ת יבי"א ח"ה יו"ד סי' ג.

39. עיין בכף-החיים או"ח תמז, כז שכתב כך לעניין המקפידים על אכילת מצה שמורה, וכן גם בישכיל-עבדי ח"ח או"ח כ"א. וראה בהרחבה בשו"ת פלא-יועץ סי' יח. ובמנחת-שלמה ח"א סי' מד כתב לעניין המחמירים בהיתר מכירה שכך נהגו.

40. כעין זה משמע מהשלחן-גבוה יו"ד סי' סד ס"ק כה, בזרע-אמת ח"ג סי' מח, בשו"ת פלא-יועץ סי' יח ובאור-לציון שביעית ענף ז אות ט. וכן גם דעת הסוברים להתיר כלים שבושלו בהם בשר שאינו חלק: מחזיק-ברכה סד, כא (כך גם דעתו בחיים-שאל א, לב), וכך כתב הרב גאנצפריד בתורת-הזבח שם, בשו"ת אגרות-משה יו"ד ד, ו, ובשו"ת ציץ-אליעזר חי"ב סי' נג. כך גם דעת הר"מ אליהו

מאיִדךְ, רְבִים הִבִּינוּ שֶׁהֲרַמְ"א אִינוֹ חוֹרֵג מֵהַכְּלָלִים שֶׁנֶּאֱמָרוּ לְעֵיל, אֲלֵא עוֹסֵק בַּמְנַהֵג שֶׁבִּשְׂעָה שֶׁקִּיבְלוּהוּ לֹא אִסְרוּ אֲלֵא אֶת מַמְשׁוֹתָיו וְלֹא אֶת הַטַּעַם הַנִּפְלֵט מִמֶּנּוּ,⁴¹ אוֹ שֶׁהִבִּין שֶׁבִּמְקָרָה זֶה מִן הַסַּתֵּם טַעַם הָאִיסוּר בְּטֵל בְּשִׁישִׁים וְרַק מִשּׁוּם כֵּךְ הוּא מְתִיר אֶת הַשִּׁימוּשׁ בְּכָלִים.⁴² לְאוֹר זֹאת הוֹרוּ רַבִּים שֶׁהִנּוּחַ לְאִכּוּל בָּשָׂר חֶלֶק אִינוֹ רִשְׁאֵי לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּכָלִים שֶׁל מִי שֶׁאִינוֹ מְקַפֵּיד עַל כֵּךְ, וְכֵן הִדִּין בַּמְנַהֵגִים אַחֵרִים.⁴³

הַפּוֹסְקִים הֵעִירוּ שֶׁלְמַעֲשֵׂה בְּדֶרֶךְ כָּלֵל הַמְתַּאֲרָח אִינוֹ יוֹדֵעַ בּוֹדָאוֹת שֶׁב-24 הַשְּׁעוֹת הָאֲחֵרוֹנוֹת בּוֹשְׁלוֹ בְּכָלִים הַלָּלוּ מֵאֲכָלִים שֶׁהוּא נִמְנַע מֵלֹאכְלֵם, וּמִמִּילָא אֲכִילְתּוֹ מוֹתֵר שֶׁהִי "סַתֵּם כָּלִים אֵינֶם בְּנֵי יוֹמֵם".⁴⁴ הַשְּׂאֵלָה הַמְצִיָּה הִיא אִם מוֹתֵר לְמַתַּאֲרָח לְהַשְׁתַּמֵּשׁ

בְּשׁו"ת הֶרֶב-הֶרֶאשִׁי עמ' 287, וְהֶרֶב מֵאִיר מֵאֲזוֹז בְּהַקְדַּמְתּוֹ לְקוֹנְטֵרַס דְּבַר-הַשְּׁמִיטָה. וְעֵיין עוֹד בְּגִילּוֹ דַּעַת לְמַהֲרָש"ם בְּפִתּוּחַ הַל" טְרִיפוֹת אוֹת מו.

דִּין דּוֹמָה כְּתַב בְּשׁו"ת מֵהֶרֶש"ךְ ח"א ס' עז, אֲךְ סִבְרַתּוֹ שׁוֹנָה, שֶׁכֵּאֲשֶׁר הָאִיסוּר נִתּוֹן בְּמַחְלוּקַת יֵשׁ סֶפֶק סְפִיקָא: שְׂמָא אִין אִיסוּר, וְשְׂמָא מֵהַכְּלִי לֹא יִפְלֵט מִסְפִּיק טַעַם כְּדִי לְאִסוּר אֶת הַתְּבִשִׁיל. וּבְכַנְסַת הַגְּדוּלָה בְּהַגְהַב"י ס' מד ס"ק יט הֵעִיר שֶׁסִּבְרָה זֶה אֵינָה מוֹסַכְמַת עַל הַרְשַׁב"א בְּס"י תְּרִיחַ שֶׁאִסַּר אֶת הַכָּלִים גַּם בְּמְקָרָה שֶׁל סֶפֶק אִיסוּר. כַּעֵין זֶה כְּתַב בְּשׁו"ת יְחוּה-דַּעַת ח"ה ס' לב, אֲלֵא שְׂצִירֵךְ זֹאת לְסֶפֶק אַחֵר - שְׂמָא הַטַּעַם הַבְּלוּעַ בְּכָלִי פּוֹגֵם אֶת הַתְּבִשִׁיל.

בִּימֵינוּ יֵשׁ נִטְיָיָה לְדַעַה זֶה, שֶׁכֵּן הָאִיסוּר בְּבִלְעֵית כָּלִים בִּימֵינוּ נּוֹבַע מִמְנַהֵג וְלֹא מִחֲשַׁשׁ אֲמִיתִי לְטַעַם הַמְעוּרָב בְּמֵאֲכָל, כְּמוֹבָא בְּמֵאֲמַרְנוּ "בְּלִיעַת כָּלִים בִּימֵינוּ" בְּתַחֲמוּיִן לָהּ.

41. כֵּךְ נִרְאֵה שֶׁהִבִּינוּ הַש"ךְ וְהַפְּלֵתִי שֶׁם (אֲלֵא שֶׁהֵם עֲצַמָּם חֶלְקוֹ וְהִתִּירוּ גַּם אֶת הַתְּבִשִׁיל עֲצָמוֹ, כְּדַלְעִיל), וְכֵן נִרְאִית דַּעַת הַב"י בְּס"י לֵט שֶׁכְּתַב בְּהַזְיָא שְׁכָלִי הַזְּבַק' אִסוּרִים, וְכ"כ מֵהַרִּיב"ל וּמֵהַרְלַב"ח שֶׁם.

42. ט"ז ס"ק ט שֶׁם בְּשֶׁם רַש"ל הַסְּבִיר כֵּךְ אֶת הַטַּעַם שֶׁהֶאֱגוּדָה הִתִּיר אֶת הַתְּבִשִׁיל, וְכ"כ הַפְּר"ח שֶׁם ס"ק טו, וְהַחֲכַמְת-אָדָם כַּח.ד. הַפְּרִי-מַגִּידִים (מִשְׁב"ז שֶׁם ס"ק ט) הַתְּקַשָּׁה לְדַבְּרֵיהֶם מְדוּעַ הַכָּלִים מוֹתֵרִים כְּשֶׁלֹּא הִיָּה שִׁישִׁים (וְהַתְּקַשָּׁה לּוֹמֵר שֶׁזֶה מִשּׁוּם סַתֵּם כָּלִים אֵינֶם בְּנֵי יוֹמֵם), אֲךְ בְּכַנְסַת שֶׁם כְּתַב שֶׁלֵּהֲבַנְת שִׁיטָה זֶה אֲכַן לֹא הִתִּירוּ אֶת הַכָּלִים אֲלֵא כְּשֶׁטַעַם הָאִיסוּר בְּטֵל בְּשִׁישִׁים.

43. כ"כ בְּפִירוּשׁ הַמַּגִּיד מִשְׁנֵה' (לַה"ר יְהוּדָה כֶּלֶץ) עַל שְׁחִיטָה יֵא, זֶה בְּשׁו"ת דְּבַר-מֹשֶׁה שֶׁם, שׁו"ת יִם-הַגְּדוּל שֶׁם, שׁו"ת בְּעִי-חֵי יו"ד ח, מֵהֶר"י מוֹלְכוֹ בְּשׁו"ת אֶהֱל-יוֹסֵף יֵא, דַּעַת-קְדוּשִׁים לֵט, ס, וְכֵן גַּם מִשְׁמַע מְדַבְּרֵי הַרְש"ז אוֹיִרְבַּךְ (שֶׁם) שֶׁכְּתַב שֶׁמֶכְךָ שֶׁנֶּהְגוּ הִיתֵר בְּשִׁימוּשׁ בְּכָלִים שֶׁל 'הִיתֵר מִכִּירָה' מִשְׁמַע שֶׁאִין זֶה חוֹמְרָה וְזֹדֵאִית. וְכֵן פֶּסֶק הַר"ד לִיאֹוֹר בְּשׁו"ת דְּבַר-חֲבֵרוֹן יו"ד ס' עו. גַּם הַר"ע יוֹסֵף בְּשׁו"ת יְבִיעֵ-אוֹמֵר שֶׁם הַחֲמִיר בְּכָלִים שֶׁל בָּשָׂר שֶׁאִינוֹ חֶלֶק, אֲךְ כְּאֹמֵר בִּיחוּה-דַּעַת הִבִּין אֶת דְּבַרֵי הַרְמ"א קְקוּלָא כְּלָלִית בְּכָל מְקוֹם שֶׁהָאִיסוּר נִתּוֹן בְּמַחְלוּקַת. כְּכֵל הַנִּרְאֵה כֵּאֲשֶׁר הַמַּחְלוּקַת הִיא נִגְדַּת דְּבַרֵי הַשּׁוֹלְחַן-עֵרָוֶן אִין מְקוֹם לְדַעַתוֹ לְהַקְל גַּם בְּבִלְעֵית הַכָּלִים, אוֹ שְׂמָא לְמַעֲשֵׂה הוּא מְכַרִּיעַ כְּדַעַת הַמְהַרְלַב"ח שֶׁהִבִּיא שֶׁם בְּהַמְשָׁךְ הַתְּשׁוּבָה שֶׁגַּם הַכָּלִים אִסוּרִים כֵּאֲשֶׁר הַחֲשַׁשׁ בְּאִיסוּר הוּא מְדִינָא. 44. כַּעֵין זֶה בְּשׁו"ת הַרְדַּב"ז ס' רַצַּב, וְכֵן הוֹזְכַר בְּרׁוּב הַפּוֹסְקִים שֶׁהוֹבְאוּ בְּהַעֲרָה הַקּוֹדֶמֶת. וּבְדַעַת-קְדוּשִׁים שֶׁם הֵעִיר שֶׁגַּם בְּמֵאֲכָל חֲרִיף א"צ לְהַקְפִּיד בְּאִינוֹ בֵּן יוֹמוֹ, כִּיוּן שִׁישׁ כְּמָה דַּעוֹת לְהַקְל.

בכלים עצמם (כגון: לבשל בהם, להניח את המאכל בצלחת, להשתמש בסכו"ם⁴⁵), או שמא הדבר אסור ככל כלי שאינו בן יומו שהשימוש בו אסור לכתחילה.

המהר"ל בן חביב מחלק בין מנהג אבות, שבו אין צורך להחמיר בשימוש בכלים שאינם בני יומן,⁴⁶ לבין מצב שבו האורח סובר שמדובר באיסור מוחלט. במקרה זה עליו לנהוג איסור גם בכלים שאינם בני יומן, ולא זו בלבד אלא גם על המארח להימנע מלבשל בשבילו בכלים אלו.⁴⁷

ד. סיכום ודוגמאות למעשה

אכילה משותפת של בעלי מנהגים שונים היא מורכבת, אך לפוסקי הלכה היה חשוב לאפשר אותה, ולכן נקבעו מקרים שונים שבהם ניתן להקל. ישנם סוגים שונים של חומרות ומנהגים ולכל אחד מהם דין שונה. ננסה לפרט כאן את הבדלי המנהגים המרכזיים (נציין שבכוונתנו לעסוק בעיקר הדין בלבד, אין כאן שימוש בדיני ביטולים או בהיתרים שהותרו בשעת הדחק, במקרים אלו יש להיוועץ באופן פרטני עם מורה הוראה).

בשר חלק

הפוסקים הספרדים נחלקו ביחס לבשר שאינו חלק: לשיטת הר"ע יוסף כאשר אינו יודע האם הבשר חלק, אינו חייב לברר זאת. אולם אם הוא יודע שמדובר בבשר ברמת כשרות רגילה (שאינו חלק) - אסור לו לאכול ממנו ומכל התבשיל שבו הוא בושל. מהכלים מותר לאכול רק כאשר אינו יודע שבישלו בהם בשר שאינו חלק ב-24 השעות האחרונות.⁴⁸ לדעת הרב מרדכי אליהו אין לספרדים לאכול אלא כאשר הם בטוחים שמדובר בבשר חלק,⁴⁹ אך מן הכלים מותר לאכול גם כאשר בישלו בהם בשר שאינו חלק לאחרונה.⁵⁰

45. מוכן שהשימוש בסכו"ם אסור דווקא כאשר משתמשים בו בכלי ראשון (כגון חיתוך של עוגה חמה, או אכילה מצלחת שחוממה במיקרוגל), והמחמירים ב'דבר גוש' יחמירו גם בכלי שני.

46. וכ"כ בשו"ת זרע-אמת יו"ד סי' יט, והביא שם מהפרי-חדש שאפילו אם בעל הבית כאן אין צורך לשאול אותו אם הכלי בן יומו. לעומת זאת הש"ך יו"ד סי' קיט סק"כ הסכים לדברי הרלב"ח שכאשר בעל הבית כאן יש לברר אם הכלי בן יומו.

47. כך כתב הש"ך יו"ד שם, וכן בשו"ת מעין-אומר ח"ד טז, הביא מהר"ע יוסף שישנו חיוב להגעיל כלי שהשתמשו בו לבשר שאינו חלק כדי להתיר את השימוש בו.

48. שו"ת יביע-אומר ח"ה יו"ד סי' ג.

49. דברי הר"מ אליהו הובאו במקראי-קדש, לרב הררי, הלכות יום הכיפורים, פרק ז, הערה כז.

50. שו"ת הרב-הראשי עמ' 287.

ולדעת הרב מאיר מאזוז גם אכילת תבשיל שמעורב בו בשר שאינו חלק מותרת כל עוד נמנע מאכילת חתיכות הבשר עצמן.⁵¹

לאשכנזים אכילת בשר שאינו חלק מותרת. משום כך נראה שכאשר מגישים לאשכנזי המחמיר בכך בשר ברמת כשרות רגילה, והימנעותו תגרום לאי נעימות - רשאי לאכול ממנו. בכל מקרה אין לאסור את השימוש בכלים שהתבשל בהם בשר זה.

בשר חלוט (תימנים)

יוצאי תימן חוששים שאין הדם כולו יוצא על ידי המליחה, ועל כן חולטים את הבשר ברותחין כדי שיישאר דמו בתוכו. מן הדין לשיטתם מדובר באיסור גמור, ולכן לדעת הרב קאפח אין להקל בכך גם בעת אירוח.⁵² מאידך יש הסוברים שמכיוון שבימינו זמן המליחה ארוך, גם התימנים רשאים להקל בעת הצורך.⁵³ גם למחמירים בכך אין צורך להחמיר בשאר התבשיל שבו הוא מבושל ובכלים, מכיוון שרוב הדם יצא כבר על ידי המליחה, והדם שנותר בטל בשישים.⁵⁴

עופות

ישנם הבדלים רבים בין רמות כשרויות העופות, אולם רובם המכריע הינם הידורים שאינם פוסלים את העוף מעיקר הדין. משום כך נראה שכאשר מגישים לו עוף שאינו מהדרין והימנעותו תגרום לאי נעימות - רשאי לאכול מן העוף.⁵⁵ וכמובן שאין לאסור את השימוש בכלים שהתבשלו בהם עופות אלו.

פת גויים

הפוסקים הקלו מאוד באיסורה של פת ממאפיה של גויים, וקבעו שהמתארח אצל מי שאינו מקפיד בכך רשאי לאכול אף מן הפת עצמה כאשר הימנעותו תגרום אי נעימות למארח. כמובן שמשום כך מותרים גם תבשילים שבהם מעורבת פת זו, ואין לאסור את הכלים המשמשים לכך.⁵⁶ יש להדגיש שההיתר שייך דווקא כאשר ברור שכל חומרי הגלם כשרים, אך בפת של גויים ללא השגחה ישנן בעיות כשרות רבות כגון: חומרי עזר המעורבים בה, איסור חדש, שמני סיכה לתבניות ועוד.

51. הרב מאיר מאזוז, בהערותיו לשו"ת אחימלך-הכהן, סו"ס ו, העיד שכך נהג אביו לכתחילה.
52. בהערותיו על הרמב"ם, הל' מאכלות-אסורות עמ' קנז, וכן מורה גם תלמידו הרב רצון ערוסי.
53. כך כתב הרב רצבי בשו"ע-המקוצר קלב יד-טז, וכן הורה בשו"ת מאמר-מרדכי (הר"מ אליהו) ח"ג יו"ד ב.
54. סברת הרב רצון ערוסי.
55. מאידך, משו"ת דבר-חברון יו"ד ס"י עו משמע שהחמיר בכך.
56. שו"ע יו"ד קיב, יב-טו.

בישולי גוים

ישנה מחלוקת בין אשכנזים וספרדים בשאלה אם מותר לאכול מתבשיל של גוי כאשר יהודי רק הדליק את האש: אשכנזים מתירים את הדבר והספרדים נוהגים לאסור.⁵⁷ ספרדי המתארח בבית של אשכנזי שאינו מקפיד על כך (לדוגמא: יש עובד זר בבית המבשל כאשר מדליקים לו את האש) - לא יבשל בכלים אלו,⁵⁸ אך רשאי לאכול ממאכלים שבושלו בכלים הללו.⁵⁹

חלב עכו"ם

חכמים אסרו לשתות חלב שחלבו גוי. מאכלים שבושלו בכלים ששימשו לחלב גוי, מותרים רק כאשר לא ידוע שהם בני יומן, ויש המקילים גם כאשר הם בני יומן.⁶⁰

מוצרי חלב

בחלב המשווק בארץ ישראל, ההבדל היחיד שבין חלב מהדרין לשאינו מהדרין הוא אם יש חשש שנחלב בשבת באיסור.⁶¹ לשיטת המחמירים מדובר בחשש לאיסור מדרבנן, אך מכיוון שאין ודאות שהוא אכן נחלב באיסור יש להתיר את השימוש במקום צורך, ומוכן שאין להימנע מלהשתמש בכלים שבהם בושל חלב זה בעבר.

דבר זה נכון לגבי חלב בלבד, אך במוצרי חלב אחרים כגון גבינות, מעדנים וכדומה, מעורבות תוספות שונות, כגון: פירות וירקות הטעונים בדיקה מחרקים, ג'לטין וחומרי טעם וריח. משום כך קשה באופן גורף לקבוע אימתי מותר לנוהג לאכול הכשרי מהדרין בלבד להקל באכילתם בעת האירוח, והדבר תלוי במרכיבי המוצר.

חימום בשבת

ישנם הבדלים שונים במנהגי חימום המאכלים בשבת. אף שמן הדין אסור ליהנות ממאכל שחומם באיסור בשבת, מי שמתארח אצל יהודי הנוהג להקל בדיני חימום בשבת (כגון מי שמתארח אצל תימני המחמם מאכל לח שהצטנן) מותר לו לאכול מן המאכלים, גם

57. שו"ע ורמ"א יוד קיג, ז.

58. שו"ע יוד קיג, טז.

59. ש"ך שם ס"ק כא. במקרים שהתבשיל עצמו בושל על ידי יהודי, ומעורב בו מאכל אחר שיש בו חשש בישולי גוים - מתיר הש"ך שם לאכול ממנו, משום שבישולי גוים בטלים ברוב, וכ"כ גם הפר"ח יוד קיב, כה.

60. כך יסברו אלו המתירים בליעת כלים שאיסורם נתון במחלוקת, בהתחשב בכך שישנה מחלוקת האם גם בימינו יש לאסור חלב שחלבו גוי.

61. בשו"ת הר-צבי או"ח סי' קפ כתב שגם במקרה שנחלב באיסור מותר לשתותו, ובשו"ת שבט-הלוי ח"ג נד, ב החמיר בכך משום 'מעשה שבת'.

כאשר חוממו שלא לפי מנהגו,⁶² אך לא יבקש ממנו לעשות בשבילו מעשה שלו עצמו אסור לעשותו.⁶³

חילוקי מנהגים בבשר וחלב

ישנם שני הבדלים מרכזיים בין אשכנזים וספרדים המשפיעים על כשרות הכלים והמאכלים: א. יש מן הספרדים הנוהגים להקל בשימוש בכלי זכוכית לבשר ולחלב בזה אחר זה, משום שהם סוברים שהוא אינו בולע, ולפי האשכנזים הדבר אסור.⁶⁴ ב. לפי האשכנזים מאכל חריף שנחתך או בושל בכלי נחשב כחלבי או בשרי ממש, ולדעת חלק מן הספרדים כאשר הכלי אינו בן יומו הוא נחשב כפרווה גמור.⁶⁵

הבדלים אלו מעלים סימן שאלה גדול על האפשרות להתארח זה אצל זה, כיוון שלמנהג האשכנזים כלי הספרדים בלועים מבשרי וחלבי. למעשה נראה שיש להקל בכך, אך על המארח הספרדי להימנע משימוש הנתון במחלוקת במהלך הכנת המאכלים לאורח האשכנזי, וב-24 השעות הקודמות לכך.⁶⁶

רשת מנגל

למנהג האשכנזים רשת שמכינים עליה בשר שאינו מוכשר (כגון: כבד או לבבות) - אסור להשתמש בה למאכלים אחרים, ואילו לדעת הספרדים השימוש בה מותר.⁶⁷ עם זאת גם האשכנזים לא נהגו להחמיר אלא לכתחילה ולא בדיעבד,⁶⁸ ולכן מותר לאשכנזי לאכול מבשר שהכין ספרדי על רשת שרגיל לצלות עליה כבד.

62. בה"ל רנג,א ד"ה ואם החזירו ישראל, מ"ב סי' שיח סק"ב.

63. בחזו"ע ח"ד הל' מבשל ס"ק כה האריך בכך, וכתב שבמקום הצורך יש להקל ולבקש מהמקל לעשות בשבילו.

64. ראה שו"ע ורמ"א או"ח תנא,כה. יש להעיר שבכלי זכוכית מחוסמים (פיירקס וכדו') יש מהפוסקים הספרדים האוסרים את השימוש לבשר ולחלב.

65. שו"ע ורמ"א יו"ד צו,א. והר"ע יוסף (יביע-אומר ח"ח סי' מג) הקל כאשר הכלי אינו בן יומו.

66. יש לצרף כאן כמה קולות: א. סתם כלים אינם בני יומן ולכן המאכל אינו נאסר מן הכלי (אמנם השימוש בכלי אסור, אך מכיוון שהסועד משתמש בכלי שני או שלישי יש מקום להקל). ב. יש הסוברים שגם לשיטת האשכנזים לא החמירו בשימוש בכלי זכוכית אלא בפסח. ג. ישנה מחלוקת גדולה מה נחשב דבר חריף, וכתב הרמ"א יו"ד צו,א שבמקום של ספק יש להקל, וע"ע בחזו"ד שם ס"ק ג.

לכל זאת יש להוסיף את העובדה שממילא בימינו טעם הכלים אינו מורגש במאכל, ואם כן עיקר החומרא בכלים היא מצד מנהג (כמבואר במאמרנו "בליעת כלים בימינו", תחומין לה), וממילא יש לצרף את דעת הפוסקים הסוברים שבמנהגים חלוקים אין לאסור את טעם הכלים.

67. שו"ע ורמ"א יו"ד עו,ד.

68. רמ"א שם.

ירקות עלים

בירקות עלים ישנו חשש גדול להימצאות חרקים האסורים מן התורה. ישנן כמה רמות נגיעות שאליהן צריך להתייחס: א. ירקות עלים שאינם מפוקחים - יש חשש לאיסורי תורה גמורים. משום כך אין כל מקום להקל באכילתם בעת אירוח גם כאשר הדבר יגרום לאי נעימות גדולה ואפילו לסכסוך משפחתי.⁶⁹ ב. ירקות עלים מפוקחים שלא הושרו בסבון ונשטפו לפני אכילתם - גם בהם יש כמעט ודאות שישנם חרקים ואין להקל באכילתם. ג. ירקות עלים מפוקחים מחברות שאינן מוחזקות כמהודרות⁷⁰ - גם אם נשטפו במים פעם אחת ישנו חשש רציני לחרקים במאכל, ואין לאכול מהם. אולם במקרה זה אם התבשלו במאכל ישנו ספק נוסף שמא נמעכו החרקים בעת הבישול, ולדעת מו"ר הרב אליקים לבנון אכילת המאכל מותרת.⁷¹

בכל המקרים הללו יש המקילים לאכול את שאר המאכל כאשר מקפידים להסיר ממנו את העלים.⁷² כמו כן אין כל בעיה להשתמש בכלים שבהם בושלו ירקות אלו.⁷³

מינים הנגועים בחרקים

יש להבדיל בין רמות הנגיעות המצויה: א. מוצרים המכילים גידולים שנגיעותם רבה מאוד, כגון: תותים, פטל, תאנים, קלחי תירס - אין מקום להקל באכילתם גם לאחר הבישול, וגם כאשר הדבר יגרום לאי נעימות רבה.⁷⁴ ב. מוצרים שנגיעותם מועטה ('מיעוט המצוי') כגון: תבלינים, פירות יבשים, פיצוחים, קמח ואורז - חיוב בדיקתם מדרבנן בלבד. במקרה זה במקום צורך גדול לאחר בישול יש לסמוך ולהתיר את אכילת המוצר גם אם לא בדקו אותו.

69. עיין שו"ת דבר-חברון יו"ד סי' מא.

70. במהלך השנים התבצעו בדיקות שונות בירקות עלים מחברות הממותגות כמפוקחות מחרקים, ונמצא שחלקן אינן עומדות במספר החרקים המותר לפי נוהלי הרבנות הראשית, ובחלקן אף נמצאו חרקים רבים. אנו בכושרות מפרסמים רשימה של חברות העומדות באופן עקבי בנהלים, ולאחר שרייה ושטיפה במים הירקות נקיים מחרקים.

71. על פי בדיקותינו הבישול אינו מחסיר בהכרח את אבריהם של החרקים (אפילו בריבות נמצאו חרקים שלמים), ולכן איננו מצרפים קולא זו בשאר ירקות העלים שאינם מפוקחים.

72. מנחת-שלמה תנינא סגד - משום שאין מחזיקים איסור ממקום למקום.
73. מעבר לכך שטעמו של החרק בטל בשישים, הרי הוא גם נותן טעם לפגם לרוב הדעות (שו"ע יו"ד קד, ג).

74. כאמור, מנסיוננו לאחר בישול רובם המוחלט של החרקים נותרים שלמים, ובמוצר שנגוע בחרקים רבים קשה להגדיר זאת כלל כספק.

מוצרים שאינם מהדרין (כגון: מאפים, רטבים, ממתקים, משקאות, ממרחים ומוצרי חלב)

כאשר מדובר על מוצרים בכשרות פשוטה העלולים להכיל בתוכם חומרי טעם וריח, ג'לטין, חומרים משמרים ומעמידים ועוד - קשה מאוד לקבוע מהי רמת האיסור שבה מקילים במוצר זה. ייתכן שמדובר בג'לטין או תמציות מחרקים מיובשים שלחלק מן הדעות הינם איסור דאורייתא, וייתכן שמדובר רק בחששות לאיסורי דרבנן כגון חלב גויים, פת גויים וכדומה. משום כך קשה מאוד להקל ולהתיר את השימוש במוצר כאשר מנהגו להקפיד בדברים אלו.

מאידך, מכיוון שמדובר במנהגים הנקבעים בקבלה אישית, ולא כמנהגי עדות ומנהג אבות, רשאי המקפיד להכריע אם ברצונו לקבל את המנהג על אכילת המאכל עצמו בלבד ולנהוג היתר במאכלים שבהם הוא מעורב, או שמא הוא חושש שמדובר באיסור גמור ואינו אוכל מן התבשיל כלל.

ישנם שני מצבים שבהם הדבר אינו תלוי בדעתו, והוא אינו רשאי להקל בתערובת, משום שישנו חשש לאיסור גמור:

כשרויות שאינן מהימנות - כאשר נאמנותה של מערכת הכשרות נפגעה אין אפשרות לסמוך על עדותה בלא שיחה ישירה עם המשגיח, וממילא אין לאכול מוצרים החתומים על ידי מערכות כשרות שהוא אינו סומך על נאמנותן⁷⁵.

מוצרים נגועים בחרקים - מוצרים המכילים גידולים שנגיעותם רבה מאוד, כגון: תותים, פטל, תאנים (ריבות, מעדנים וכדומה), קלחי תירס, ירקות עלים - אין מקום להקל באכילתם מכשרות שאינה מקפידה על כך⁷⁶.

טבילת כלים

ישנם הבדלי פסיקה שונים בנושא טבילת כלים. לדוגמא: האחרונים נחלקו אם ישנו צורך לטבול כלי קרמיקה ופורצלן, וכן אם חובה לטבול כלים חשמליים. באופן עקרוני שימוש בכלי שאינו טבול אינו אוסר את המאכל⁷⁷ ולכן אין איסור לאכול את המאכלים שבושלו בכלים הללו. כאשר הכלים שבהם מוגש לו המאכל אינם טבולים, כגון צלחות וסכו"ם,

75. עיין בהרחבה במאמרנו 'השגחת הכשרות ונאמנותה', אמונת עתיך 111.
76. ריבות נחשבות כתערובת ולכן איסורן מדרבנן בלבד. והסוברים שבמקום איבה יש להקל באיסורי דרבנן רשאים להקל במצב זה. יש להעיר שהאיסור אמור גם לגבי ריבות שעליהן חותמת כשרות פשוטה, משום שנמצאו בהם כמויות גדולות של חרקים.
77. רמ"א, יו"ד קכ"ט.

יש הסוברים שעליו לבקש לאכול בכלים חד-פעמיים וכדומה, ויש הסוברים שבמקרה זה מותר לאורח לאכול מן הכלים בלא טבילה.⁷⁸

קטניות בפסח

אף שנהגו האשכנזים שלא לאכול קטניות בפסח, כאשר הקטניות מעורבות במאכל אחר (כגון שבושלו בתוך מרק וכדומה), אם כמות שאר המאכל גדולה יותר מכמות הקטניות, מותר לאכול את התבשיל,⁷⁹ אך יש להימנע מאכילת הקטניות עצמן אם הן ניכרות.⁸⁰ כאשר הקטניות ניתנו על מנת לתת טעם משמעותי במאכל, כגון תבשיל המכיל תבליני קטניות וכדומה, נהגו לאסור את כל התבשיל באכילה.⁸¹

יש הפוסקים שאף על פי שמאכלים שהתבשלו בכלים שבישלו בהם קודם לכן קטניות אינם נאסרים (מפני שהטעם שנפלט מהכלי בטל במאכל), אין לבשל לכתחילה בכלים אלו.⁸² ויש שכתבו שהחומרא שקיבלו עליהם האשכנזים לא כללה את טעם הקטניות

78. שו"ת בית-אבי (הרב יצחק אייזיק ליבס), יו"ד סי' קטז, שו"ת מנחת-שלמה ח"ב סי' סו אות יד (אך עיין בהערות שם, שבמקום אחר כתב הרש"ז להתיר רק באקראי ובשעת הדחק) ובשו"ת 'באהלה של תורה' ח"א יו"ד סי' יט. ועיין עוד בשו"ת אג"מ יו"ד ח"ג סי' כב.

אך עיין במנחת-יצחק ח"א סי' מד, שהגדיר את האורח כשואל לכל דבר, וכן נראית דעת שאר האחרונים שלא חילקו בזה. עיין בהרחבה במאמרנו "טבילת כלים בבתי עסק", אמונת עתיד 104. 79. רמ"א שם, מ"ב שם סק"ט. מאידך, הרמ"א בסי' תסד אסר יין שנתערב בו חרדל, ונחלקו הפוסקים ביישוב הסתירה: א. כאשר מערב את הקטנית בכוונה אסור, וכאשר התערבה ממילא מותר (חק-יעקב שם, שו"ע-הרב שם סק"ב). ב. כאשר הקטנית משמעותית במוצר, כגון שניתנה על מנת להוסיף טעם, היא אינה בטילה (שם). ג. לא הותרה תערובת אלא כאשר המוצר יתקלקל עד אחר הפסח, אבל אם המוצר עמיד אין לאוכלו (פרמ"ג שם משב"ז סק"א). ד. כוונתו שרק אין לערב את החרדל לכתחילה ביון, אבל בדיעבד אם עירב מותר (ט"ז). והמ"ב (סק"ו) הכריע שאין לאסור תערובת קטניות כלל (כטעם הרביעי), אך קיבל את איסור ב שכאשר הקטנית היא זו שמעמידה את כל המוצר אינו בטל (ויש לעיין מה דעתו בעביד לטעמא).

80. מ"ב סי' תנג סק"ח. ומדבריו משמע שדווקא כאשר הקטניות ניכרות אסור, אבל אם נימוחו בתבשיל מותר לאוכלו. וכן מוכח מדעת הרמ"א שהתיר שמן שהתערב בתבשיל, אף שאוכל את ממשותו, כיוון שאינו ניכר.

81. עיין בחק-יעקב סימן תסד שם שהביא כן בפירוש מהמהרי"ל, וכן דעת מו"ר הרב אליקים לבנון.

82. עיין בכף-החיים תנג, ובשו"ת מהר"ם-שיק או"ח ס"ס רמא. ומכל מקום לכל הדעות בכלי שאינו בן יומו ודאי מותר (עיין בשו"ת זרע-אמת שהובא בכה"ח שם), וסתם כלים אינם בני יומו, ולכן אשכנזי המתארח וצריך להשתמש בסכ"ם וכדומה שחושש שהשתמשו בו בקטניות, ודאי אינו צריך לשאול אם הוא בן יומו, ומותר לו להשתמש בכלים כך.

הבלוע בכלים, ולכן אשכנזי המתארח בביתו של ספרדי יכול לכתחילה לבשל לעצמו מאכלים בכלי בעל הבית.⁸³

מצה שמורה ושרויה

אחרונים רבים כתבו שאף המחמירים לאכול מצה שמורה כל ימי הפסח, אינם צריכים להחמיר שלא לאכול מאכל שבו בושלה מצה רגילה (כגון מרק שבושלו בו קניידלך מקמח מצה רגיל), וכן רשאים הם להשתמש בכלים.⁸⁴ בעניין המחמירים במצה שרויה נחלקו הדעות: יש הסוברים שאין לאסור את הכלים,⁸⁵ ויש שהחמירו להשתמש בפסח רק בכלים שלא בושלה בהם מצה שרויה.⁸⁶

חדש בחו"ל

יש מן הקהילות בחו"ל המקילות באיסור 'חדש'. במשנה-ברורה (סי' תפט ס"ק מח) כתב שהמקפידים בכך יימנעו משימוש בכלי המקילים, ולא יאכלו מאכלים שבושלו בהם כאשר ידוע בוודאות שב-24 השעות האחרונות בושלו בהם מאכלים האסורים באיסור זה.

היתר מכירה

כמה אחרונים כתבו שגם הנוהגים שלא לצרוך מאכלי היתר מכירה, אינם צריכים להימנע מאכילה בכלי המתירים, אך לא יאכלו מתבשיל שבו מעורבים פירות וירקות אלו (אלא אם בעת קבלתם היה בכוונתם שלא להקפיד אלא באכילת המאכל עצמו).⁸⁷

83. שו"ת דבר-חברון שם, 'סידור פסח כהלכתו' טז, ט.

84. בשו"ת פלא-יועץ סי' יח נטה לומר שגם טעמה של מצה שמורה מותר, וכן בשו"ת רבבות-אפרים ח"א שיג. ובכף-החיים או"ח תמז, כז כתב כך לעניין הכלים, וכן גם בישכיל-עבדי ח"ח או"ח כ"א.

85. 'שערים המצוינים בהלכה' קיגז, וראה באריכות בקובץ אור-ישראל, תשנ"ט, עמ' קמד.

86. שו"ת קנין-תורה ח"ב סי' פו.

87. שו"ת מנחת-שלמה ח"א סי' מד ואור לציון שביעית ענף ז אות ט. וכן משמע בשו"ת יחווה-דעת ח"ד סי' מג, וכך כתב הרב מאיר מאוזז בהקדמתו לקונטרס דבר-השמיטה. וע"ע בשו"ת לב-אהרון סימנים א-ד.